

ІРИНА ФАБРО
(Полтава)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «РЕАБІЛІТАЦІЙНА ПЕДАГОГІКА»

Обґрунтовано сутність поняття «реабілітаційна педагогіка», встановлено її роль у вирішенні складних індивідуальних проблем поведінки та розвитку дитини.

Ключові слова: реабілітаційна педагогіка, джерела реабілітаційної педагогіки, педагогічна реабілітація.

Сучасна соціальна ситуація визначає провідні тенденції подальшого розвитку педагогічної науки з урахуванням динамізму, діалектизму і гнучкості цієї суспільно значущої сфери людської діяльності, функцією якої є вироблення і використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про освіту і виховання підростаючого покоління. Свідченням прогресивних змін у її структурі можна вважати невідпинне розширення завдяки виникненню нових галузей, таких як андрагогіка, превентивна педагогіка, пренатальна педагогіка, лікувальна педагогіка. На нашу думку, особливої уваги заслуговує реабілітаційна педагогіка, що відіграє роль з'єднувальної ланки між загальнопедагогічним знанням і соціальною педагогікою, хоча її виникнення значною мірою зумовлене негативними соціально-економічними, медико-біологічними і психолого-педагогічними чинниками.

Діапазон названих чинників, що призвели до виникнення і визначають нині подальший розвиток реабілітаційної педагогіки, є досить широким. Зупинимось лише на деяких із них. Гнітюча статистика тривалості життя громадян, наявність категорій і груп «ризик», низький рівень «якості життя», а головне – духовно-моральне зубожіння молоді ставлять перед традиційною педагогічною наукою безліч складних завдань. Необхідність розв'язання цих завдань посилює сумна статистика: у країні 85 % дітей із недоліками психофізичного розвитку і несприятливим станом соматичного здоров'я; понад 60 % дітей дошкільного віку мають яскраво виражену шкільну дезадаптацію; за дев'ять років навчання в середньому загальноосвітньому закладі здоров'я дітей погіршується в 4-5 разів; понад 30 % дітей зазнає фізичного насильства в сім'ях і понад 40 % – у навчальних закладах; практично кожна друга дитина є жертвою психічного насильства в сім'ї, у школі, у середовищі однолітків або дорослих [3].

Епоха техногенної цивілізації призвела до того, що кількість маргіналів зростає більш швидкими темпами, ніж удосконалюються педагогічні технології, оновлюються зміст, методи і форми виховання дітей. Як свідчать соціологічні дослідження, проведені в різних країнах, до 60 % жителів планети (діти, їх батьки, вихователі і педагоги, громадські діячі) залучені до вирішення проблеми подолання шкільної дезадаптації, насильства над дитиною

та створення педагогічних методик, що спрямовані на подолання наявних труднощів у розвитку і поведінці дітей не тільки соціально неблагополучних, але й таких, які підпадають під поняття «норми».

Вирішення багатьох складних завдань, що нині постають перед дослідниками проблематики реабілітаційної педагогіки, є цілком можливим за умови переосмислення здобутків цього науково-педагогічного напрямку в історичній ретроспективі. Це визначило мету нашого дослідження: проаналізувати етимологію поняття «реабілітаційна педагогіка» та висвітлити його як науково-педагогічний напрям.

Для досягнення поставленої мети нами проаналізовано значну кількість педагогічної, психологічної літератури, раритетних видань кінця XIX ст., що дозволило виявити дослідників, сфера наукових інтересів яких охоплює різні проблеми реабілітаційної педагогіки: М. Вайзман, В. Вугрич, А. Гордєєва, О. Горшкова, І. Єрмаков, Т. Калиновська, Г. Кумаріна, Р. Овчарова, В. Покась, М. Фролов, В. Шпак, С. Харченко, Л. Яковлева та інші.

Так, В. Шпак, характеризуючи генезис теоретичних засад і практику реабілітаційної діяльності виправно-виховних закладів у Західній Європі, звертає увагу на те, що біля витоків нового напрямку педагогічної науки стояли чотири видатні постаті: французький лікар Жан Ітар (1775-1838 рр.), швейцарський педагог Йоган Генріх Песталоцці (1746-1827 рр.), німецький педагог Фрідріх Фребель (1782-1852 рр.) та італійський педагог Марія Монтессорі (1870-1952 рр.). Діяльність цих учених, наголошує В. Шпак, є прогресивною, оскільки вони першими на науковому рівні обґрунтували залежність розвитку розумових здібностей і психологічних властивостей дітей від умов соціального середовища і досить оптимістично розглядали можливість ліквідації аберацій (відхилень) у їх поведінці й розвитку шляхом тривалих педагогічних впливів. Провідна ідея, яку вони обстоювали в ході власної практичної діяльності та у змісті наукових праць, полягає в тому, що занедбаність дітей (як, до речі, й деякі порушення психосоматичного розвитку), є проблемою педагогічною, а не медичною. Це, у свою чергу, посилювало пріоритет педагогічної науки, а також виховання як провідного чинника формування особистості дитини [9].

Німецький учений Штрюмпель у монографії «Педагогічна патологія або вчення про недоліки дітей» (1890 р.) першим пропонує визначення нового напрямку педагогічної науки, однак не називаючи його, диференціює медичну і педагогічну патологію дитинства, медичну і педагогічну терапію, класифікує і визначає понад 300 найбільш поширених недоліків поведінки і розвитку дітей. Учений систематизував основні дитячі недоліки, вказав розбіжності між ними, визначив їх етіологію та розробив відповідні педагогічні заходи з їх подолання. Показовою в цьому контексті є також монографія іншого німецького педагога – Ф. Ашера «Основні положення профілактичного та корекційного виховання» (1880 р.).

Незабаром у часопису «Педагогический сборник» (видання 1891 р.) була опублікована стаття П. Каптерєва під назвою «Новий напрям у педагогіці», де видатний російський педагог класифікує найбільш типові відхилення поведінки і розвитку дітей та обґрунтовує основні положення реабілітаційної педагогіки, але знову ж таки залишає без назви цей новий науково-педагогічний напрям.

Попри давні історичні витоки реабілітаційної педагогіки, як окрема галузь педагогічної науки вона заявила про себе, фактично, у 90-х роках минулого століття, коли працівники міського центру роботи з дітьми і молоддю м. Санкт-Петербургу розпочали розробку соціальної програми роботи з підростаючим поколінням. У цьому документі офіційно використаний термін «педагогічна реабілітація», хоча перші спроби введення означеного поняття в активний науковий обіг належать Б. Алмазову, ідеї якого широко висвітлювалися на сторінках періодичних педагогічних видань у 80-х роках ХХ ст. [9].

Зупинимося на розгляді дефініції поняття «реабілітаційна педагогіка» та звернемося до методологічних позицій науковців. Так, сучасний учений М. Вайзман пропонує таке визначення реабілітаційної педагогіки: «педагогічна дія на хвору дитину або таку, яка має труднощі в навчанні й вихованні з метою коригування її поведінки, оптимізації емоційного стану, інтелектуальної діяльності, ліквідації педагогічної занедбаності» [1]. Далі він стверджує, що реабілітаційна педагогіка — це комплексна дисципліна, яка базується на медичних, психологічних і дефектологічних знаннях.

Наголошуючи на значенні реабілітаційної функції освіти і школи у складних умовах трансформації суспільства, український дослідник І. Єрмаков пропонує власне визначення реабілітаційної педагогіки, яка, на його думку, охоплює відновлення частково втрачених або послаблених властивостей і функцій організму, особистості дитини, окремих її сторін із метою максимально повного розвитку індивідуальних можливостей і активно перетворювальної адаптації до навколишнього світу [3].

На думку Р. Овчарової, реабілітаційна педагогіка — це комплексна, багаторівнева, етапна, динамічна система взаємопов'язаних дій, спрямованих на відновлення людини у правах, статусі, здоров'ї, дієздатності [5].

Дослідник В. Шпак визначає реабілітаційну педагогіку як окрему галузь педагогічної науки, що передбачає комплексний підхід до відновлення тимчасово порушених або втрачених здібностей дитини до нормальної поведінки і розвитку шляхом цілісної організації її життєдіяльності [9].

Актуальним завданням реабілітаційної педагогіки В. Покась вважає розробку ефективних методів педагогічної терапії і корекції, компенсації, ігротерапії, спрямованих на відновлення фізичного, психічного, морального та духовного здоров'я дитини, спрямування на захист учнів від різних стресогенних чинників (ідеться про допомогу дитині у кризових ситуаціях, у подоланні екзистенційного вакууму, у пошуку смислу життя, в ефективній адаптації до нових соціально-економічних і політичних умов). Учений визначає реабілітаційну педагогіку як систему педагогічних, медико-психологічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психофізіологічних функцій, станів, особистісного і соціального статусу хворих дітей, дітей-інвалідів, а також тих, хто переніс хворобу, отримав психічну травму внаслідок різкої зміни соціальних обставин, умов життя [6].

У процесі аналізу комплексу теоретичних джерел дослідження нами виявлено, що найчастіше в науково-педагогічній літературі зустрічають поняття «реабілітація» і виділяють його види. Розглянемо зміст поняття

«реабілітація» та його різні трактування. У словнику іноземних мов, реабілітацію (лат. *rehabilitatio*) трактують досить вузько як «відновлення». У «Великому енциклопедичному словнику» виділяють медичну, педагогічну реабілітацію, мета яких передбачає відновлення (або компенсацію) порушених функцій організму і працездатності хворих та інвалідів. Відновлення дитини у правах змушує брати до уваги основні положення Конвенції ООН про права дитини: її право на життя і виживання, право на виховання і навчання, захист прав і свобод, забезпечення можливостей для сприятливого розвитку, активну участь у житті суспільства. Реабілітація неможлива без відновлення дитини у статусі і дієздатності. У психолого-педагогічному сенсі це означає відновлення дитини як соціального суб'єкта провідної діяльності. Реабілітація пов'язана не тільки з подоланням сімейних, шкільних утруднень і соціальної дискримінації неповнолітніх, але також із зміною уявлень дитини про себе — її Я-концепції.

Виходячи з цілісного розуміння дитини, реабілітація дитини здійснюється на рівні особи, суб'єкта діяльності і соціального суб'єкта з урахуванням її індивідуальності. Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми виявили, що разом із виділенням різних видів реабілітації, пропонують також і різні підходи до трактування змісту самого поняття. Зокрема, деякі вчені ототожнюють поняття «реабілітаційна педагогіка» і «реабілітація педагогічна», укладаючи в їх зміст таке розуміння: «педагогічна дія (адекватні індивідуальним особливостям дитини зміст, методи, форми, засоби, діяльність...) на дітей «групи ризику», спрямована на відновлення дієздатності, життєрадісності, особистісної активності, віри у власні сили, зняття дезадаптованості в дітей.

Оскільки поняття «реабілітація» у контексті використання його у практиці навчальних закладів дослідниками трактується по-різному, існує необхідність у конкретизації основних дефініцій цього феномена, виходячи з того, що відновлення — основне значення поняття. Експертний комітет із медичної реабілітації при ВООЗ у 1958 р. запропонував визначення, відповідно до якого «реабілітація є процесом, мета якого попередити розвиток можливої інвалідності в період лікування захворювань і допомогти інвалідам у досягненні максимальної фізичної, психічної, професійної, соціальної та економічної повноцінності, на яку вони здатні в рамках існуючого захворювання або тілесного нездужання». «Велика радянська енциклопедія» трактує значення цього поняття як «відновлення у правах» та «комплекс медичних, професійних, юридичних заходів, що спрямовані на відновлення здоров'я і працездатності осіб з обмеженими фізичними і психічними можливостями внаслідок перенесених захворювань і травм». У навчальному посібнику з реабілітаційної педагогіки В. Шпак визначає: «Реабілітація (педагогічна) — це процес відновлення здібностей дитини до нормальної поведінки та розвитку шляхом цілісної організації її життєдіяльності».

Під реабілітацією М. Фролов розуміє допомогу дитині у кризових ситуаціях, у пошуку сенсу життя, в оптимальній адаптації до нових соціально-економічних і політичних умов та вбачає основне завдання реабілітаційної педагогіки як наукової галузі, що виникла в ході розбудови української держави і найповніше відповідає соціальному замовленню суспільства на початку ХХІ ст., у педагогічній підтримці і захисті дитини, яка має певні проблеми

в житті та розвитку [7]. Він вважає, що ідеї педагогічної реабілітації набувають нині провідного значення не лише в роботі з дітьми, які мають проблеми розвитку, але й для масової середньої школи, для поглиблення її реабілітаційної функції, оскільки вона покликана допомогти учневі зорієнтуватись у складному й суперечливому світі, знайти вихід із кризової ситуації.

Вітчизняні дослідники С. Харченко та Л. Яковлева [8] розглядають педагогічну реабілітацію як процес, що здійснюється шляхом цілеспрямованого застосування психолого-педагогічних засобів і прийомів із неодмінним використанням прикладних медичних знань. Зведення ж сутності реабілітаційної педагогіки лише до відновлення моральних якостей і соціальних зв'язків вибитої з життєвої колії дитини, на їхню думку, невиправдане, особливо в сучасній ситуації. Соціальний аспект стосовно загальноосвітньої школи розглядає Р. Овчарова [5] і виділяє соціально-педагогічну реабілітацію, яка полягає в подоланні шкільних і сімейних репресій відносно занедбаних дітей.

Досліджуючи реабілітаційний процес в умовах інтернатних закладів і аналогічних установах, В. Морозов [2] підкреслює необхідність його здійснення в загальноосвітніх навчальних закладах як поновлення втрачених і зародження нових зв'язків із близькими по духу і рідними людьми – дорослими і однолітками, що проявляються як у ставленні до інших, так і до самого себе.

Болгарські дослідники на чолі з В. Мановою-Томовою одними з перших у минулому столітті виділили чотири групи складних і різнопланових чинників, у результаті яких виникає необхідність проведення реабілітації: 1) медико-біологічні (спадкові, вроджені, що виникають у період індивідуального життя); 2) соціально-економічні (урбанізація, проблеми сучасної сім'ї, відсутність правильної організації дозвілля учнів, вплив засобів масової інформації та ін.); 3) психологічні (ставлення до соціуму, різні етапи формування здібностей, темпераменту і характеру); 4) педагогічні (наявність чи відсутність систематичного виховання, запобігання негативному впливу середовища, вулиці) [4].

На основі такої класифікації болгарські вчені розглядають також різні комбінації поняття «реабілітація»: психолого-педагогічна, соціально-педагогічна, медико-педагогічна, психолого-медико-педагогічна реабілітація тощо.

Уважаємо, що поєднуючи різні підходи до визначення поняття «реабілітація», можна визначити низку завдань, які мають вирішувати педагогічні працівники: профілактична робота з попередження безпритульності і занедбаності дітей; виявлення джерел і причин соціальної дезадаптації неповнолітніх; розробка і забезпечення реалізації індивідуальних програм педагогічної реабілітації дітей, що включає професійно-трудовий, навчально-виховний, соціокультурний, фізично-оздоровлювальний та інші компоненти; підготовка рекомендацій і реалізація взаємодії з сім'ями дезадаптованих дітей для забезпечення неперервності реабілітаційно-педагогічних заходів у родинних умовах; надання педагогічної та психологічної допомоги з ліквідації кризової ситуації в сім'ї та сприяння поверненню дитини до батьків або осіб, які їх замінюють; визначення і здійснення найбільш оптимальних форм подальшого виховання дітей [9].

Таким чином, з'ясування етимології поняття «реабілітаційна педагогіка» дозволяє стверджувати, що цей науково-педагогічний напрям розви-

вається як самостійний і спрямовує основні зусилля на допомогу дітям у складних життєвих обставинах розвитку, що сприяє стабілізації їх повноцінного функціонування як соціальних суб'єктів.

Безперечно, окреслена нами проблема потребує подальшого вивчення, тому перспективними можуть стати такі напрями її дослідження: міжпредметні зв'язки реабілітаційної педагогіки, використання зарубіжного досвіду реабілітаційно-педагогічної роботи у вирішенні індивідуальних проблем виховання дітей, роль вітчизняних авторських закладів у розвитку реабілітаційної педагогіки та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайзман Н.П. Реабилитационная педагогика : вып.1 / Н.П. Вайзман. – М. : Аграф, 1995. – 96 с.
2. Гордеева А.В. Прикладная реабилитационная педагогика : учебно-методическое пособие / А.В. Гордеева, В.В. Морозов. – М. : Академический Проект, 2004. – 176 с.
3. Єрмаков І.Г. Феномен компетентісно спрямованої освіти / І.Г. Єрмаков // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху. – К. : Лат і К, 2003. – 199 с.
4. Манова-Томова В.С. Психологическая реабилитация при нарушениях поведения в детском возрасте / В. С. Манова-Томова. – София : Медицина и спорт, 1981. – 190 с.
5. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога / Р.В. Овчарова. – М. : Педагогика, 2001. – 478 с.
6. Покась В.І. Реабілітаційна педагогіка на порозі ХХІ ст. : науково-метод. зб. [у 2-х ч.] / В.І. Покась. – Ч.1. – К. : ІЗМН, 1998. – 320 с.
7. Фролов М. Реабілітаційний фактор життєвого становлення молодого покоління / М. Фролов // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
8. Харченко С.Я. Проблемы современной реабилитационной педагогика / С.Я. Харченко, Л.Л. Яковлева. – Луганск, 2002. – 80 с.
9. Шпак В.П. Реабілітаційна педагогіка : навчальний посібник / В. П. Шпак. – Полтава: АСМІ, 2006. – 328 с.

ИРИНА ФАБРО

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «РЕАБИЛИТАЦИОННАЯ ПЕДАГОГИКА»

Обоснована сутність поняття «реабілітаційна педагогіка», установлена її роль в рішенні складних індивідуальних проблем поведінки і розвитку ребенка.

Ключевые слова: реабилитационная педагогика, истоки реабилитационной педагогики, педагогическая реабилитация.

IRYNA FABRO

THEORETICAL ANALYSIS OF A NOTION "REHABILITATION PEDAGOGICS"

The filling of a notion "rehabilitation Pedagogics" is grounded, its role in the decision of difficult individual problems of child's behaviour and development is set.

Keywords: rehabilitation Pedagogics, sources of rehabilitation Pedagogics, pedagogical rehabilitation.

Одержано 22.04.2010, рекомендовано до друку 12.05.2010.